

ПРО НЕВІДОМИХ ДІТЕЙ ПОЛЬСЬКОЇ МАГНАТЕРІЇ У СВІТЛІ ПАРАФІЯЛЬНИХ МЕТРИК ПОМЕРЛИХ КОСТЕЛУ СВ. ХРЕСТА У ВАРШАВІ В 1670–1801 рр. ВИБРАНІ ПРИКЛАДИ*

Реєстрація хрещень, шлюбів і смертей, запроваджена костельною владою після тридентського собору та названа парафіяльними метриками, віддавна цікавила дослідників різних спеціалізацій. Цими джерелами охоче користуються генеалоги, демографи, мовознавці, історики церкви. Протягом останнього часу спостерігаємо посилення зацікавленості джерельною цінністю метрик, їх публікаціями та упорядкуванням¹.

У цій статті використано джерела костелу св. Хреста у Варшаві — однієї з найбільших варшавських парафій з точки зору мешканців та території, яку вона охоплює². Святохресний костел також був місцем важливих суспільно-політичних подій. Такий характер святиня зберегла донині³. Слід зазначити, що у верхньому костелі є ряд пам'яток матеріальної культури, зокрема неймовірно цікаві численні меморіальні таблиці XIX ст., завдяки яким можна відтворити «пантеон польської інтелігенції»⁴. Окрему групу складають сучасні інскрипції, присвячені учасникам битв Другої світової війни та жертвам комунізму. Привертають увагу також надгробні пам'ятки першого польського настоятеля конгрегації, візитатора й водночас пастора святохресної парафії, а пізніше познанського єпископа Міхала Бартломея Тарло (помер 20 вересня 1715 р.) та примаса Міхала Радзейовського (помер 13 жовтня 1705 р.). Нижній костел зберігає гробові ніші фундаторів, аристократії, зем'янства. Найдавніші поховання найбільш знаних родин давньої Речі Посполитої з'явилися вже під кінець XVII ст. У костелі були поховані «парафіяни», мешканці ряду палаців, насамперед чергові власники палацу Чапських⁵, Блакитного палацу (Чарторийські, Замоїські), палацу Гоздських (донині не зберігся, при вул. Динаси), Грибова (Гутаковські, Забіли, Грабовські) та ін.

Це також місце останнього прихистку господарів костелу — Згромадження отців-місіонерів св. Віцентія Пауло, похованого тут стараннями

* Переклад з польської Віталія Перкуна. Оригінал статті опублікований: Генеалогія. Збірка наукових праць. — К.: Видавничий дім «Простір», 2013. — Вип. I / Упор. В. Томазов. — С. 135–150.

королеви Людвіки Марії Гонзаго 1653 р.⁶ У костелі також поховані сестри милосердя, завданням яких було допомогти отцям місіонерам у службі ближньому, насамперед працею у шпиталях та притулках⁷.

Зміст епітафій та надгробних таблиць, у порівнянні з відомостями, які містяться в парафіяльних метриках, є неоціненним історичним джерелом для генеалогічно-соціологічних досліджень — висвітлення взаємозв'язків та товарисько-родинного кола Варшави XVIII й XIX ст.⁸

Святохресні парафіяльні метрики були вже предметом аналізу Цезарія Куклі, але майже виключно в контексті демографічних досліджень. Авторіві вдалося ідентифікувати близько 2 тис. варшавських родин, встановити, між іншим, вік та цивільний стан подружжя, тривалість шлюбного зв'язку, плідність родини й т.д.⁹ Але вивчення метрик дає набагато більше інформації, ще не використаної в наукових дослідженнях. У зв'язку з підготовкою іншої публікації — видання інскрипцій, які знаходяться в костелі св. Хреста¹⁰, — автор зацікавився змістом метричних книг¹¹. Виявилось, що в гроні варшав'ян, які померли в XVII–XVIII ст., є значна група осіб, маєтності котрих, суспільний статус, позиція та служба в органах влади дозволяє зарахувати їх до суспільної еліти Речі Посполитої. Метрики містять інформацію про осіб та родинний стан померлих, їхню національність, вік, іноді причини смерті та місце останнього спочинку. Незважаючи на це, «*Libri mortuorum*» можуть слугувати для реконструкції службової кар'єри й придворно-клієнтарного кола варшавських палаців, що мали гарні позиції на території парафії. Ці джерела інформують про кількість померлих у парафіяльних шпиталях, про смерть духовних осіб, тобто отців-місіонерів, кліриків із місцевої семінарії та монахинь. Записи з 1794–1795 рр. уміщують багато прізвищ костюшківських «пкінерів» і «косоньєрів»*. Серед іноземців зустрічаємо як представників суспільної еліти «мистецьких професій», так і звичайних ремісників. Решта святохресних парафіяльних книг, які в даній праці використано фрагментарно, а саме — «*Libri baptisatorum*» та «*Libri copulatorum*», демонструють спосіб суспільного функціонування родини.

Нас особливо зацікавила доля малих дітей із родин суспільної еліти Речі Посполитої XVII–XVIII ст., смерть яких, з одного боку, часто нотувалася на сторінках святохресних парафіяльних метрик, а з іншого, про ті події маємо скупі відомості в джерелах. Також місце поховання малих аристократів швидше за все не було відоме, хоча справа стосується знаних родин, зокрема Белінських, Чапських, Чарторійських, Лянцкоронських, Любомирських, Малаховських, Мнішків, Понятовських.

* Польські повстанці, озброєні косами. — *Ред.*

Розуміємо, що дане дослідження не є вичерпним, і не лише тому, що частково використано збережені метричні книги хрещення для встановлення персоналій померлих дітей¹². Для повної реконструкції слід було б також взяти до уваги парафіяльні метрики, що знаходяться у власності родин. Треба при цьому пам'ятати, що більшість із досліджуваних сімей мала кілька головних садиб, тому метричні книги звідти могли не зберегтися або ж дійти до нашого часу в неповному вигляді. Попри це, традиційно перша дитина народжувалася в маєтку батьків молодої дружини. Родини з високим суспільним статусом часто змінювали місце мешкання, залежно від політичних обставин. Тому неможливо дістатися до всіх розпорошених або частково збережених джерел. Однак, як виявляється, навіть побіжне їх вивчення приносить багато нових генеалогічних фактів.

Вивчення святохресних метрик дозволяє досить легко ідентифікувати померлих дітей із родин суспільної еліти. Записи про них та їхніх батьків містять традиційно властиві для їхнього стану латинські визначення: *magnificus dominus, magnificus genorokus, illustrissimus dominus, illustrissimus ac magnificus, illustrissima excellentia comitissa*; у випадку княжих родин послідовно використовувано назву *princeps*. Такі записи повідомляли ім'я померлої дитини, імена та прізвища батьків, посади, які вони обіймали; вік померлої дитини, прийняття нею таїнства хрещення, місце поховання, рідше причину смерті (лише від 1798 р.). Не завжди вказано одразу всі інформативні складові формуляра.

Звичайно, ті «формулярні» метричні записи не дозволяють висвітлити емоційні взаємини між батьками та дітьми. Донині в літературі популярним був погляд, згідно з яким народження та смерть дитини не викликало великих емоцій у родині, а всі акти розпачу слід розглядати в категоріях конвенцій. Останнім часом відходять від такої позиції, яка ставить під сумнів існування в старопольську епоху ближчого зв'язку батьки-діти. Не вдається однозначно визначити, як було насправді. Кожен акт смерті дитини по-різному торкався найближчих, усе залежало від вразливості, зрілості батьків, родинної ситуації та почуття стабілізації в даний історичний момент і т.д. Також у красному письменстві XVIII ст. пропагували різні родинні моделі та способи виховання. Праці, які порушували тему ролі дитини в старопольській культурі, вказують на широкий діапазон взаємин батьки-діти, від крайньої позиції — жорстокості та відсутності зацікавлення, до величезної поблажливості та турботи про виховання¹³.

Як вдалося встановити на підставі метричних та епіграфічних джерел, варшавський святохресний костел був місцем поховань переважно дорослих представників еліти, споріднених між собою родин Чапських, Чар-

торийських, Гоздзьких, Любомирських, Малаховських, Мнішків, Понятовських, Тарлів, Заморських та ін. Хоча й маємо багату літературу на тему політичної, економічної, культурної діяльності найбільш впливових родин давньої Речі Посполитої, але й надалі бракує детальних генеалогічних студій. Померлих дітей ховали з найближчими родичами або біля них. У випадку померлих потомків власне метричні записи мають перевагу над збереженими святохресними епітафіями. Завдяки метрикам знаємо місця, де поховані діти, оскільки інскрипцій, присвячених їм, збереглося не так багато: дві для дітей із родини Чарторийських (див. нижче), одна від 1777 р. — для Юзефа Йоахима (8 років) і Марії (3 роки) Коховських¹⁴, дві з ХІХ ст., які інформують про смерть дівчаток із родини Любомирських (див. нижче), і остання від 1809 р. — про смерть Маріанни Тимовської (8 років)¹⁵.

Белінські

Перша високопоставлена родина, яка привернула нашу увагу через втрату трьох малих дітей, — Казімеж Людвіг Белінський (помер 1713 р.), підкоморій та коронний маршалок¹⁶, і Людвіка Марія (померла 1730 р.) із Морштинів (сестра Ізабелли з Морштинів Чарторийської)¹⁷. Усі діти поховані в нижньому костелі: 13 квітня 1691 р. у катакомбах покладено чотирилітнього Анджея¹⁸, а 28 лютого 1696 р. у підвалі між вежею та каплицею св. Роха поховано другого сина, ім'я котрого невідоме¹⁹. 20 вересня 1700 р. під вежею «cum fratribus» покладено дволітню доньку Анну²⁰. Белінські мали ще шестеро дітей — Францішка (1683?–1766), великого коронного маршалка²¹; Міхала (помер 1746 р.), чашника коронного; Маріанну, видану заміж за Ернеста Денгоффа; Катажину, дружину французького агента Бесенваля; Терезу, дружину Богуслава Лубенського, сандомирського каштеляна; Уршулу (1703–12.09.1753), видану за Яна (Антонія) Чермінського, каштеляна малогоського (помер 1729 р.), благодійницю варшавського шпиталю підкидьків кс. Бодуїна²².

Лянцкоронські

Того ж дня, коли попрощалися з першим сином Белінських, і в тому самому місці був похований Ян Адам Лянцкоронський, народжений 8 березня 1691 р.²³, син Яна Казімежа (помер 1698 р.), згодом радомського каштеляна, і Ядвіги Тарлівни (померла 1705 р.), доньки Кароля, любельського воєводи й коронного підканцлера (помер 1703 р.). А. Бонєцький згадує, що це подружжя мало «доньку Анну, попервах заміжною за Анджеєм Фірлеєм, каменським каштеляном, а вдруге — за Юзефом Валентином Калиновським, галицьким хорунжим, та синів: Яна, померлого замолоду, і Станіслава»²⁴. Автор монографії про рід Лянцкоронських приписує їм ще доньку Ядвігу, видану заміж за Героніма Ціковського, однак не згадує про Яна, про якого написано в гербовнику А. Бонєць-

кого²⁵. Можливо, згаданий тут Ян ідентифікується з нашим Яном Адамом. Мати дитини була двоюрідною сестрою Міхала Бартоломія Тарло, першого польського пастора костелу св. Хреста (з 1685 р.) і опікуна конгрегації отців-місіонерів. Для родини Тарлів костел став із часом родинним некрополем. Це може пояснювати поховання дитини у святохресних катакомбах.

Чарторийські

Костел св. Хреста був некрополем родини Чарторийських. Тут поховано найвидатніших її представників²⁶, які походять від Міхала Єжи (1621–1692), сандомирського воєводи²⁷, та Йоанни з Олендських (померла 1688 р.), а саме їхнього сина Казімежа (1674–1741), віленського каштеляна²⁸, його дружину Ізабеллу Морштинівну (1671–1758)²⁹, їхніх синів Фридерика Міхала (1696–1775), литовського канцлера, і Августа Александра (1697–1782), руського воєводу, дружину останнього Марію Софію з Сенявських (померла 1771 р.) та їхнього сина Адама Казімежа, генерала подільських земель (1734–1823).

Казімеж і Ізабелла Морштинівна тішилися п'ятидітним потомством; окрім вищезгаданих синів, вони ще мали: сина Теодора (1704–1768), познанського єпископа, доньок Людвіку Ельжбету (бл. 1694–1743), абатису монастиря варшавських візиток, і Констанцію (1695–1759), видану заміж за Станіслава Понятовського. Зі святохресних метрик довідуємося, що подружжя мало ще одну дитину — доньку Ельжбету, народжену 29 серпня 1699 р., котра померла 10 липня 1702 р.³⁰ і похована в катакомбах під каплицею найсвятішої Діви Марії поблизу своєї раніше померлої півторарічної двоюрідної сестри Магдалени Казіміри Антоніни (померла 20 липня 1697 р.)³¹, доньки князя Антонія Домініка Чарторийського, старости лянцкоронського (помер 1695 р. і похований у катакомбах)³², та Людовіки Лосівни³³. У костелі св. Хреста немає жодних інскрипцій, які вказували б на місце поховання обох дівчаток.

Міхал Фридерик, великий литовський канцлер (помер 13 серпня 1775 р., похований у святохресному костелі)³⁴, мав з Елеонорою Монікою фон Вальдштейн трьох доньок: Александрю (1730–1798, по першому чоловікові — Сапежина, по другому — Огінська), Антоніну (померла 1746 р.) і Констанцію (померла 1749 р.) — дружин Яна Єжи Флемінга, великого литовського підскарб'я. Святохресні метрики містять відомості (мабуть) про п'ятеро синів. У актах померлих знаходяться записи, які інформують про смерть 22 серпня 1742 р.³⁵ 16-місячного Яна Непомука і 19 вересня 1744 р. 10-місячного Юзефа Анджея Станіслава Костки. Останній мав бути похований біля брата, імені якого не названо та котрий помер 24 серпня 1743 р.³⁶ Його ідентифікацію унеможлиблює відсутність записів про відспівування з серпня 1743 р. Усі діти залишилися поховані

в катакомбах, у неозначеному місці. Спроба визначити дати народження хлопців, відомих на ім'я через метрики охрещених у парафії, не принесла результату. Натомість, з'являються два інші сини: один, імені якого не подано, народжений 14 жовтня 1731 р., та інший, Антоній Діонісій, який побачив світ 8 жовтня 1744 р. о 4.00 год. ранку й був охрещений у помешканні батьків того ж самого дня. Урочистість повторена 9 жовтня за участю хресних батьків: Героніма Саларіуша [auditor nunciaturae] і Марії Антоніни Рудзінської, дружини черського каштеляна³⁷. Як знаємо, Міхал Фридерик не дочекався чоловічих нащадків, які досягнули зрілого віку.

У святохресних катакомбах поховано главу «фамілії» — Августа Александра Чарторийського і його дружину Марію Софію з Сенявських. Знані дорослі нащадки цієї пари: Адам Казімеж, генерал подільських земель, та Ізабелла (Ельжбета, 1736–1816), дружина Станіслава Любомирського. Останнім часом Катажина Курас на основі епістолярних джерел подала інформацію про ще двох синів: Станіслава (1740–1747), який помер від віспи, та ще одного хлопця, котрий народився 1747 р. і невдовзі також помер³⁸. Із парафіяльних архівних документів довідуємося, що перший із них при хрещенні отримав імена Станіслав Францішек Казімеж. Таїнство відбулося 6 лютого 1740 р., проводив його отець Яцек Шлівіцький, а хресними батьками стали: тітка хлопця — Констанція з Чарторийських та її чоловік Станіслав Понятовський³⁹. У катакомбах святохресного костелу збереглася надгробна епітафія Станіслава. Завдяки цьому та на підставі запису в метриці померлих відома точна дата його смерті — 22 лютого 1747 р.⁴⁰

Адам Казімеж Чарторийський та Ізабелла з Флеммінгів були відомі як зразкові батьки, з успіхом ламали старопольські взірці педагогіки, дбали про емоційний розвиток і старанне виховання своїх дітей⁴¹. Їхній син Адам Єжи Чарторийський у своїх «Спогадах» описав потрясіння, яке пережила родина через звістку про смерть 14-літньої Терези (померла 14 січня 1780 р.)⁴², яка зазнала жаклих опіків від вогню з каміну та похована у святохресних катакомбах у Варшаві⁴³. Десятилітнього князя ця подія також сильно вразила. Матері, яка тоді народила доньку Габріелу, не сказали про смерть Терези; коли ж вона довідалася, «була розбита паралічем з одного боку та мусила тривалий час ходити на милицях і лише через електричність відновила владу над ногою», а батько дівчинки не хотів вірити поголосу про її смерть, а коли йому про це сказав Август Чарторийський, «впав на стіну в салоні, і бачили сльози в його очах»⁴⁴. У «Спогадах» повідомлення про народження Габрієли є досить лаконічним і не до кінця правдивим: «Моя мама в той же час була слабка й дала життя доньці, яку назвали Габрієла, але яка жила лише

кілька днів»⁴⁵. Дівчинка, народжена 1780 р. (метричні книги про хрещення за цей час у святохресному костелі відсутні), померла 28 липня 1781 р. У метриці занотовано, що вона мала тоді півтора року та похована в катакомбах, але надгробна інскрипція не збереглася або ж її ніколи не було⁴⁶.

Окрім померлих у дитинстві Терези та Габрієли, нам вдалося встановити, що князівська родина Чарторійських втратила ще двох дітей. Наступного року після шлюбу, який взято 19 листопада 1761 р. у Волчині⁴⁷, 10 жовтня народився та був охрещений у Варшаві Александр Єжи Казімеж. Урочисту церемонію хрестин, яка відбулася 20 листопада 1762 р., відправив настоятель місіонарів отець Яцек Шлівіцький. Хрестними батьками стали найближчі родичі: дідусь та бабуся Чарторійські, Єжи Флеммінг та брати й сестри батька з чоловіками та дружинами⁴⁸. Хлопець помер, вірогідно, 27 грудня 1763 р., хоча в метриці померлих він записаний як Кароль Александр⁴⁹. Дещо раніше, 3 листопада 1763 р., занотовано про смерть незгаданої по імені шеститижневої доньки князя Адама⁵⁰. Нам вдалося віднайти метричний запис дівчинки, народженої 2 вересня 1763 р. та охрещеної «з води» наступного дня на ім'я Софія Марія Елеонора⁵¹. У цьому місці не подано інформацію про народження брата близнюка, отже, слід розуміти, що померлий через місяць після дівчинки Александр — першорідний син Адама Казімежа та Ізабелли, хоча він і названий іншим ім'ям, оскільки між народженням Александра Єжи Казімежа та Софії Марії Елеонори не могла народитися інша дитина. Відомо, що батько дітей на урочистому хрещенні отримав шість імен — Адам Юзеф Казімеж Йоахим Амврозій Марек, а послуговувався лише двома — Адам Казімеж⁵².

Народження дітей після шлюбу Адама Казімежа та Ізабелли заперечує тезу про первинну зимність у взаєминах подружжя та не дозволяє — всупереч загальним думкам — визнати доньку Терезу (народилася 1765 р.) як першу дитину цієї пари⁵³. Таким чином, Адам Казімеж та Ізабелла втратили четверо дітей та дочекалися стільки ж дорослих нащадків: Марію Віртемберську (1768–1854), Адама Єжи (1770–1861), Константа Адама (1773–1860) і Софію Замойську (1779–1837).

Понятовські

Костел св. Хреста виконував функції некрополя також для нащадків Казімежа Чарторійського та Ізабелли Морштинівни — Понятовських і Любомирських.

Так, у ньому поховано двох синів та онуку Констанції Чарторійської і Станіслава Понятовського (1676–1762), мазовецького воєводи та краківського каштеляна⁵⁴. У історіографії закріпився образ Констанції Чарторійської — взірцевої матері, яка цікавилася вихованням та освітою

великої кількості своїх дітей⁵⁵. Донині вважали, що Понятовські мали вісім дітей: Казімеж (1721–1800), коронний підкоморій⁵⁶, Францішек Юзеф (1723–1749), краківський кафедральний пастор, Александр (1725–1744), призначений до військової кар'єри, Людвіка Марія (1728–1781), дружина Яна Якуба Замойського, Ізабелла (1730–1808), дружина Яна Клеменса Браницького, Станіслав Антоній, згодом король Станіслав Август (1732–1798), Анджей (1734–1773), генерал на австрійській службі⁵⁷, та Міхал Єжи (1736–1794 рр.), архієпископ, митрополит гнєзненський⁵⁸.

Кшиштоф Р. Прокоп, досліджуючи волинські метрики, виявив запис про хрещення (від 5 вересня 1728 р.) невідомого донині сина Понятовських Міхала Людвіка, котрий, імовірно, народився 1727 р. (перед Людвікою Марією Маріанною, народженою 30 листопада 1728 р.), а помер близько 1736 р. Оскільки наймолодший син отримав при хрещенні імена Міхал Єжи, то мало бути перше ім'я вже померлого брата⁵⁹.

У досліджуваних нами святохресних архіваліях знайдено запис про смерть ще одного сина цієї пари — 8-річного Теодора (8 липня 1740 р.)⁶⁰. Понятовські, відтак, були батьками щонайменше десяти дітей.

На завершення слід згадати похованого 1810 р. у катакомбах сина Понятовських (рештки перенесено з Яздова) — князя підкоморія Казімежа (1721–1800)⁶¹. Однак раніше, 23 листопада 1765 р., у крипті під вівтарем св. Феліціссими покладено останки 6-річної Єлизавети Понятовської⁶², його доньки, народженої у шлюбі з Аполіною Устжицькою (1736–1813). Ця пара втратила ще 16-річну Катажину (25 серпня 1756 — 17 березня 1772), і лише двоє дітей досягли дорослого віку — Станіслав (1754–1833), великий литовський підскарбій⁶³, і Констанція Тишкевичівна (1759–1830)⁶⁴.

Любомирські

У костелі знаходиться кілька ніш — гробниць представників різних ліній роду Любомирських, у тому числі, звичайно, і дітей.

Подружжя Станіслав Любомирський (бл. 1720–1783), великий коронний стражник, згодом великий коронний маршалок⁶⁵, і Ельжбета (Ізабелла) з Чарторийських (1736–1816, донька Августа Александра руського воєводи, пані на Віланові та Ланьцуті⁶⁶) мало чотири доньки: Ельжбету (Ізабеллу, 1755–1783), видану за Ігнація Потоцького (1750–1809), великого коронного маршалка; Александрю (1758/1760–1831), яка вийшла заміж за Станіслава Костку Потоцького (1755–1821), генерала коронної артилерії; Констанцію Малгожату (1761–1840), дружину Северина Жевуського (1744–1811), коронного польного гетьмана; Юлію Терезу (1767–1794), дружину Яна Потоцького (1761–1815), коронного підчашого, письменника та мандрівника⁶⁷. Тим часом завдяки святохресним архіваліям знаємо, що 25 січня 1763 р. народилася й була охрещена ще одна донька,

Анна Тереза, яка померла 2 серпня 1764 р. та похована в катакомбах костелу⁶⁸. Мати дітей, Ізабелла з Чарторийських Любомирська, ніколи не приділяла своїм донькам великої уваги⁶⁹.

Раніше в костелі св. Хреста біля крипти місіонарів поховано новонароджену доньку іншого Любомирського — Александра Якуба (1695–1772), кухаря й коронного мечника⁷⁰. У шлюбі з Кароліною Фридерикою фон Віттум (померла 1743 р., згідно з «Польським біографічним словником» — після 1758 р.) він мав три доньки. Фридерика Констанція вийшла заміж за Ролана де Алльора (des Alleurs, французький посол у Стамбулі), а після його смерті — за маркграфа де Ліре (de Lireé); Кароліна Генріка вийшла заміж за Кароля Флеммінга (міністра саського кабінету); Людвіка Амелія — за фельдмаршала Августа Рutowського (позашлюбного сина Августа II)⁷¹. Автор біографії в «Польському біографічному словнику» згадує про четверту доньку, Маріанну Вільгельміну, яка померла дівцею. Охрещена 16 червня 1726 р. та померла на день пізніше Юзефа Вільгельміна, поза збігом імен із вищезгаданою донькою, була, як на нашу думку, п'ятою дитиною Любомирських⁷².

У так званій «крипті монахинь» були поховані споріднені між собою Любомирські, Потоцькі та Замойські. Тут знайшла спочинок однорічна Марія Казіміра Любомирська (4 березня 1851 — 2 березня 1852), про що свідчить збережена інскрипція, яка повідомляла, що то була єдина дитина Евгеніуша (1825–1911) і його дружини Кристини з Любомирських (1825–1851)⁷³.

У «крипті монахинь» збережена ще одна інскрипція, присвячена дитині, зокрема народженій 4 жовтня 1858 р. і померлій 11 серпня наступного року Ельжбеті (Ізабеллі), доньці Єжи Генріка, князя Любомирського (1817–1872), і Цецилії з Замойських (1831–1904)⁷⁴. Ім'я дитини згадує біограф батька, який нотує відомості також про чотирьох дорослих дітей: Терезу (1857–1883), дружину Кароля Радзивілла, Марію (1860–1942), дружину Бенедикта Тишкевича⁷⁵, Анджея (1862–1953), другого пшеварського ордината, політика та літературного куратора Національного закладу імені Оссолінських⁷⁶, та Казімежа (1869–1930), правника та дипломата⁷⁷.

Сапєги

Тимчасово похований у костелі 15-річний мельницький староста князь Юзеф Казімеж Сапєга, який помер 6 червня 1732 р.⁷⁸, син Міхала Юзефа, підляського воєводи (помер 1738 р.), і Терези Марії Людвіки з Велькопольських (померла 1721 р.), є званою постаттю⁷⁹. Князь наклав на себе руки або, згідно з іншою версією, загинув під час чищення вогнепальної зброї. Згадуємо його з огляду на збережені у святохресному костелі метрики хрещення та смерті. У метриці померлих написано, що це була

випадкова смерть (*morte casuali*), а з метрики хрещення довідуємося, що хлопчик народився в палаці своєї бабусі, канцлерової дружини Велькопольської (Марія де Ла Гранж д'Аркьєн (Maria de La Grange d'Arquien), померла 23 червня 1735 р., її надгробна інскрипція збереглася в костелі св. Хреста), і 10 липня 1717 р. йому надано імена: Юзеф Казімеж Фридерик⁸⁰.

Мнішки

Велика смертність серед дітей панувала в родині великого коронного маршалка Міхала Єжи Мнішка (1742–1806)⁸¹ і королівської племінниці Уршули із Замоїських (бл. 1750 — після 1808)⁸², які уклали шлюб 19 лютого 1781 р. Автори біографій подружжя згадують про трьох дітей цієї пари: сина Кароля Філіппа (1794–1846), дочок Ельжбету (народилася 1792 р.), дружину Домініка Радзівілла, а після розлучення з ним — маркіза Августа де Віль (de Ville), і Пауліну, дружину Антонія Яблоновського⁸³. Згідно зі святохресними метриками, Мнішки втратили чотирьох дітей. Перша донька Людвіка прожила лише чотири місяці, померла 30 березня 1782 р. і похована місяць потому в катакомбах костелу св. Хреста⁸⁴. 1785 р. подружжя втратило двоє дітей: 21 липня помер 7-місячний Міхал Ян, похований під вівтарем св. Алекси⁸⁵, а 25 серпня — 2-річна донька Софія⁸⁶. Наступного року, 12 травня 1786 р., у катакомбах костелу поховано 2-тижневу Марію Пелагію⁸⁷.

Чапські та Малаховські

У костелі св. Хреста були поховані власники палацу, що прилягає до костельних забудов, зокрема Марія з Чапських (померла 1774 р.), у першому шлюбі Потоцька, у другому — Чапська⁸⁸, і її чоловік Томаш Чапський, книшинський староста (помер 19 березня 1784 р.)⁸⁹. З опису поховання, уміщеного в «Газеті Варшавській», дізнаємося, що Чапські мали дванадцятьох дітей⁹⁰, з яких до дорослого віку дожили: Уршула (померла 1782 р.) і Констанція (померла 1791 р.), обидві були дружинами коронного референдаря Станіслава Малаховського (усі поховані в нижньому костелі). Про інших дітей відомо небагато. Із родинної кореспонденції відомо, що 17 січня 1747 р. дружина книшинського старости народила сина; у вересні наступного року була вагітна; ще одна дитина народилася у вересні 1763 р.⁹¹ Завдяки метрикам померлих можемо довідатися про ім'я ще однієї доньки Чапських — 9 серпня 1776 р. під вівтарем св. Кароля поховали 9-річну Терезу⁹².

Слід згадати, що в подружжя Констанції з Чапських, по першому чоловікові Радзівіллової, і Станіслава Малаховського (помер 1809 р.)⁹³ народилася донька на ім'я Констанція (померла 1 травня 1788 р.), яка прожила лише один день; її поховали під вівтарем св. Алекси⁹⁴. С. Малаховський відбувся як батько, виховуючи свою пасербицю Марію Уршулу

Радзивіллівну, якою не цікавився її рідний батько — князь Домінік з бердичівської лінії⁹⁵.

Аналізовані джерела, як загальновідомо, є надзвичайно важливі при встановленні демографічних і генеалогічних фактів, але, на жаль, не повними. Здійснені спостереження стосовно померлих дітей навіть на вибраних прикладах дозволяють детальніше визначити склад найзначніших родин давньої Речі Посполитої та можуть спричинити нові генеалогічні відкриття. Впадає у вічі багатодітність найбагатших та найбільш впливових родин, що колись було ознакою заможності⁹⁶. Результати аналізу генеалогічних та суспільних фактів, у комплексі з іншими відомостями, кореспонденцією та спогадами, сприяли новому розумінню стилю життя, товариських контактів, побуту й мобільності не лише жінок, але часто цілих родин. З лектури метрик бачимо, що представники магнатерії неодноразово були свідками хрещень дітей суспільної еліти, яка служила, а також брали участь у неймовірно урочистих хрещеннях неофітів. Незважаючи на широкий спектр літератури на тему політичної, економічної, культурної діяльності найзаможніших родин давньої Речі Посполитої, актуальним дослідницьким напрямом залишаються генеалогічні дослідження. На цьому шляху ще багато роботи.

¹ Про цінність метрик як джерел та стан їх дослідження див.: *Kotecki R. Rejestracja metrykalna wiernych w świetle potrydenckiego ustawodawstwa kościoła katolickiego (ze szczególnym uwzględnieniem prawodawstwa diecezji chełmińskiej, gnieźnieńskiej, płockiej i wrocławskiej) // Nasza Przeszłość. — 2009. — № 112. — S. 35–75; Liczbińska G. Księgi parafialne jako źródło informacji o populacjach historycznych // PH. — 2011. — T. CII. — № 2. — S. 267–282. Див. видання метричних книг з Войніча, опрацьовані в 2006–2008 рр. групою співробітників на чолі з Юзефом Шиманським; *Kukło C. Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej. — Warszawa, 2009. Багато польських і закордонних архівів на своїх інтернет-сторінках публікують покажчики або цифрові фото парафіяльних метрик.**

² 1771 р. у склад парафії входило близько 35 вулиць та частина Краківського передмістя від Саського палацу до Нового Світу. Повноту метричних реєстрів високо оцінив Ц. Кукльо, хоч, звісно, зокрема в метриках народжених, ті дані неповні, особливо багато лакун є щодо записів за 1710–1719 рр.: *Kukło C. Ocena wartości źródłowej rejestrów metrykalnych parafii św. Krzyża w Warszawie w XVIII wieku // Przeszłość Demograficzna Polski. — 1991. — T. XVIII. — S. 205–227.*

³ *Księga Pamiątkowa. Kościół Świętego Krzyża w Warszawie w trzechsetną rocznicę konsekracji 1696–1996 / Red. T. Chachulski. — Warszawa, 1996; Serce miasta. Kościół Świętego Krzyża w Warszawie / Red. K. Sztarbałło i M. Wardzyński. — Warszawa, 2010.*

⁴ *Biernat A. Dziewiętnastowieczne napisy epigraficzne na ziemiach Królestwa Polskiego. — Wrocław, 1987. — S. 140–141.*

⁵ *Mieszko J. Pałac Czapskich. — Warszawa, 1971.*

⁶ Конгрегацію отців-місіонерів (Congregatio Missionis — CM) було створено 1625 р. у Франції св. Віцентієм Пауло (помер 1660 р.). Королева Людвіка Марія Гонзага 1651 р. запросила місіонерів до Польщі. Завданням конгрегації була катехизація вірних, виховання духівництва й опіка над хворими. 1772 р. польська частина ордену нараховувала 30 будинків і 252 місіонери, див.: *Rospon S., ks. Rola kościoła św. Krzyża w Warszawie w dziejach Polskiej Prowincji Zgromadzenia Księży Misjonarzy w XVII i XVIII-wiecznej Polsce // Księga Pamiątkowa.* — S. 27, 31–32; *Misjonarze św. Wincentego à Paulo w Polsce (1651–2001).* I Dzieje / Red. S. Rospond. — Kraków, 2001. — S. 53–57. Історії конгрегації присвячений XI том (1960) часопису «Nasza Przeszość».

⁷ Конгрегація сестер милосердя вбогих служниць св. Віцентія Пауло виникла у Франції 1633 р. Перших сестер 1652 р. запросила до Польщі Людвіка Марія Гонзага. Вони працювали в створених отцями-місіонерами шпиталях: Святохресному, св. Роха і Дитятка Ісуса. 1659 р. отримали власну садибу при вул. Тамка, де донині міститься центральний будинок Варшавського відділення конгрегації, який носить назву Центрального будинку св. Казімежа. Поруч знаходилися новіціат і «будинок спокійної старості» для сестер, заклад для сиріт (до 1944 р.), школа для дівчат (1693–1824) і загальна школа для сиріт (1918–1949), див.: *Jurczak S.H.A. Siostry Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo w parafii św. Krzyża w Warszawie // Księga pamiątkowa.* — S. 233, 238–243; *Schletz A. Zarys historyczny Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia w Polsce // Nasza Przeszość.* — 1960. — Т. XII. — S. 59–168.

⁸ *Dacka-Górzyńska I.M. Pamięć zaklęta w kamieniach — epitafia w kościele św. Krzyża w Warszawie // Serce miasta.* — S. 236–247.

⁹ *Kuklo C. Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie.* — Białystok, 1991.

¹⁰ *Dacka-Górzyńska I.M., Górzyński S. Inskrypcje i herby w kościele św. Krzyża w Warszawie (в друці).*

¹¹ У роботі використано книги померлих за 1670–1801 pp., які знаходяться в архіві парафії св. Хреста у Варшаві: *Liber Defunctorum Ecclesiae Parochialis [sic!] Sanctae Crucis Varsaviensis ab Anno Domini 1670 inclusive* (книга померлих за 1670–1708 pp., далі: LD 1670–1708); *Liber Defunctorum Ecclesiae Parochialis Sanctae Crucis Varsaviensis in suburbio Cracoviensi sitae ab Anno D[omi]ni 1709 die 15 [decem]bris* (книга померлих за 1709–1774 pp., далі: LD 1709–1774); *Liber Defunctorum Ecclesiae Parochialis Sanctae Crucis Varsaviensis ab Anno D[omi]ni 1709* (книга померлих за 1709–1733 pp., чернетка, далі: LD 1709–1733); *Liber Mortuorum Ecclesiae Parochialis Sanctae Crucis Varsaviensis Congregationis Missionis ab Anno Domini 1775* (книга померлих за 1775–1801 pp., далі: LM 1775–1801). Метрики охрещених використовуються вибірково, вони подаються як «LB» із зазначенням граничних дат.

¹² Книги хрещень за 1627–1802 з костелу св. Хреста у своїх працях досліджував Ц. Кукльо. Метриками хрещень зацікавився також *Prokop K.P. Varia genealogiczne XVII–XVIII wieku ze staropolskich metryk kościelnych z Warszawy i Wołczyzna // Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej.* — 2004. — Т. LIV. — S. 153–175.

¹³ *Bartnicka K. Dziecko w świetle pamiętników i powieści polskiego oświecenia // Rozprawy z Dziejów Oświaty.* — 1992. — Т. XXXV. — S. 37–86; *Tazbir J. Stosunek do dziecka w okresie staropolskim // Rodzina jej funkcje przystosowawcze i ochronne.* — Warszawa, 1995. — S. 153–166; *Żołądź-Strzelczyk D. Dziecko w dawnej Polsce.* — Poznań, 2001. — Wyd. 1, Poznań, 2006. — Wyd. 2; *Wróbel-Lipowa K. Relacje dzieci-rodzice w polskiej rodzinie ziemiańskiej w XVIII wieku // Dziecko w rodzinie i społeczeństwie. Dzieje nowożytne / Red. K. Jakubiak, W. Jamrożek.* — Bydgoszcz, 2002. — S. 101–110; *Żerek-Kleszcz H. Śmierć dziecka w kulturze staropolskiej // Od narodzin do wieku dojrzałego. Dzieci i młodzież w Polsce.* — Warszawa, 2002. — Cz. 1: Od średniowiecza do wieku XVIII / Red.

M. Dąbrowska, A. Klonder. — S. 285–300; *Lysiak-Lątkowska A.* O dzieciństwie w Polsce w XVIII wieku. Zarys problematyki // *Między Barokiem a Oświeceniem. Edukacja, wykształcenie, wiedza / Pod red. A. Achremczyka.* — Olsztyn, 2005. — S. 191–209; *Skrzypietz A.* Dziecko w rodzinie czasów nowożytnych. Studium przypadku Sobieskich / Red. S. Rosik, P. Wiszewski. — Wrocław, 2006. — S. 357–373. — (Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia. — T. 175); *Boldyrew A.* Matka i dziecko w rodzinie polskiej. Ewolucja modelu życia rodzinnego w latach 1795–1918. — Warszawa, 2008; *Kaczyński P.* Rodzina w literaturze stanisławowskiej. Motywy — konwencje — poglądy. — Wrocław, 2009.

¹⁴ Діти полковника російських військ Василя Коховського герба Нечуя та Констанції з Бжостовських: Юзеф Йоахим помер 29 серпня 1777 р., а Маріанна — 12 серпня 1777 р.: LM 1775–1801, арк. 17 зв., 18. Дошка знаходиться в нижньому костелі.

¹⁵ Донька Ігнатія Тимовського герба Сас, посла на Великий Сейм із серадського, і Кунегунди з Водзінських (1773–1840). Дошка хоч і в доброму стані, але не експонується в костелі, збережена з-поміж решток у прикостельній кам'яниці.

¹⁶ *Piawski K.* Bieliński Kazimierz Ludwik // PSB. — Kraków, 1936. — Т. II. — S. 53–55.

¹⁷ Людвіка Марія була донькою Яна Анджея Моршина (1621–1693), великого коронного підскарб'я, і Катажини Гордон (померла 1691 р.), див.: *Przyboś A.* за участю *Kukulskiego L.* Morsztyn (Morstin) Jan Andrzej // PSB. — Т. XXI. — S. 814.

¹⁸ LD 1670–1708, арк. 82 зв.

¹⁹ *Ibid.*, арк. 102.

²⁰ *Ibid.*, арк. 123.

²¹ *Waniczkówna H.* Bieliński Franciszek // PSB. — Т. II. — S. 47–50.

²² *Ibid.* — S. 47; *Piawski K.* *Op.cit.* — S. 54; Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego. — Lipsk, 1839. — Т. II. — S. 146; Т. III. — S. 246. К. Несецький згадує малогоського каштеляна Яна Чермінського, а автори «*Spisu Urzędników*» — Антонія Чермінського (каштеляна малогоського в 1706–1729 рр., помер перед 15 червня 1729 р.), див.: *Urządnicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy / Oprac. K. Chłapowski, A. Falniowska-Gradowska, red. A. Gašiorowski.* — Kórnik, 1993. — S. 41, № 165, S. 175. Уршула з Белінських Чермінська, за Й. Барошевичем, може бути співзасновницею разом із кс. Бодуїнем варшавського шпиталю підкидьків. Від 1726 р. до кінця життя Чермінська проживала в монастирі варшавських візиток і в їхньому костелі була похована. 1737 р. на потреби шпиталю купила с. Кренчки (Умястів) і інші дрібні шляхетські угіддя в тій околиці, часто анонімно надавала грошові пожертви, а також зробила щедрий заповіт, див.: *Bartoszewicz J.* *Historia szpitala Dzieciątka Jezus w Warszawie.* — Warszawa, 1870. — S. 26–31.

²³ LD 1670–1708, арк. 82 зв; Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego. — Lipsk, 1841. — Т. VI. — S. 12.

²⁴ *Boniecki A.* Herbarz polski, wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich — Warszawa, 1909. — Т. XIII. — S. 347.

²⁵ *Cynarski S.* *Dzieje rodu Lanckorońskich z Brzezia od XIV do XVIII wieku.* — Warszawa–Kraków, 1996. — S. 191–192, генеалогічна таблиця «III. Linia Kurozwęcka», де є більше інформації про Станіслава (помер 1747 р.), мукачівського старосту (1720 р.), одруженого з Францішкою Бідзінською (розлучені 1733 р.) і з Анною Дембінською (1740 р.).

²⁶ Надгробна епітафія родини Чарторійських збереглася в крипті під каплицею Найсвятішої Диви Марії, у нижньому костелі св. Хреста у Варшаві. Нині відреставрована й невдовзі, сподіваємося, буде доступна відвідувачам.

²⁷ *Piawski K.* *Czartoryski Michał Jerzy* // PSB. — Т. IV. — S. 287–288. Його поховано в катакомбах костелу св. Хреста разом із дружиною Йоанною з Олендзьких, у першому шлюбі — Олесницька (померла 1688 р.).

²⁸ Князь Казімеж Чарторийський помер 31 серпня 1741 р., див.: LD 1709–1774, арк. 79 зв; *Sidorowicz S. Czartoryski Kazimierz* // PSB. — Т. IV. — S. 282–283.

²⁹ *Id. Czartoryska Izabela z Morstinów* // PSB. — Т. IV. — S. 241. Ізабелла була донькою підскарб'я Анджея Морштина й Катажини Гордон.

³⁰ LD 1670–1708, арк. 128 зв.

³¹ *Ibid.*, арк. 107, 128 зв.

³² *Ibid.*, арк. 100.

³³ Людвіка Феліціана була донькою Владислава Лося (помер 1694 р.), хелмінського каштеляна, поморського й мальборського воєводи, та Барбари Гульденштерн. Мала трьох чоловіків: Яна Дзялінського, князя Антонія Чарторийського й князя Фридерика Вільгельма фон Хольштайн-Бека, за: *Wimmer J. Łoś Władysław* // PSB. — Т. XVIII. — S. 438.

³⁴ LM 1775–1801, арк. 5.

³⁵ LD 1709–1774, арк. 81 зв.

³⁶ *Ibid.*, арк. 85.

³⁷ Марія Антоніна Рудзінська (померла 10 березня 1753 р.) була донькою лубківського старости Яна Новосельського й Анни з Домашевських. Її першим чоловіком був львівський каштелян Вікторин Феліціан Цешковський, другим — Казімеж Рудзінський (Рудзенський) герба Прус III (бл. 1676–1759), черський каштелян, мазовецький воєвода; була близько пов'язана з «Фамілією», див.: *Majewski W., Rudziński W. Rudziński (Rudziński) Kazimierz* // PSB. — Т. XXXIII. — S. 26.

³⁸ *Kuras K. Współpracownicy i klienci Augusta A. Czartoryskiego w czasach saskich.* — Kraków, 2010. — S. 24.

³⁹ LB 1729–1750, арк. 101 зв.

⁴⁰ LD 1709–1774, арк. 88 зв.

⁴¹ *Bartnicka K. Op. cit.* — S. 70–71.

⁴² Дівчинка, народжена 30 травня 1765 р., при хрещенні отримала імена: Тереза Марія Анна Петронела; LB 1765–1773, арк. 10, 13 зв; LM 1775–1801, арк. 32 зв.

⁴³ *Gazeta Warszawska.* — 1780, 15 stycznia. — № 5 (повідомлення про смерть Терези Чарторийської); Puławy (1762–1830). Monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego na podstawie archiwum ks. Czartoryskich w Krakowie / Oprac. L. Dębicki — Lwów, 1887. — Т. I. — S. 206–207. З інскрипції, напевно, пізнішої, випливає, що разом із Терезою у спільну гробницю поклали Софію з Матишевичів Кіцьку (1796–1822), прийомну доньку княгині Ізабелли Чарторийської, див.: *Ibid.* — S. 213–214. У так званій «крипті монашок» у костелі св. Хреста знаходиться ще одна інскрипція, присвячена Софії Кіцькій, виготовлена її чоловіком генералом Людвіком Кіцьким.

⁴⁴ *Czartoryski A.J. Pamiętniki i memoriały polityczne 1776–1809 / Wybrał i oprac., wstępem i przypisami opatrzył J. Skowronek.* — Warszawa, 1986. — S. 82–83.

⁴⁵ *Ibid.* — S. 83.

⁴⁶ LM 1775–1801, арк. 44 зв.

⁴⁷ Метрику шлюбу з Волчина опублікував: *Prokop K.R. Op. cit.* — S. 171.

⁴⁸ LB 1758–1765, арк. 135 зв, 138.

⁴⁹ LD 1709–1774, арк. 184–184 зв.

⁵⁰ LD 1709–1774, арк. 184.

⁵¹ LB 1758–1765, арк. 160.

⁵² LB 1729–1750, арк. 83 зв.

⁵³ С. Ашкеназі (*Askenazy S. Z korespondencji rodzinnej* // *Studia historyczno-krytyczne.* — Kraków, 1897. — S. 142–144) першою донькою вважав натомість Марію, згодом княгиню Віртемберзьку (народилася 1768 р.). Помилкові твердження про взаємини молодого подружжя та їхніх нащадків повторює: *Michalski A. Księżęca para Adam i Izabela*

Czartoryscy — przykładem oświeceniowej rodziny magnackiej // *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze* / Red. C. Kuklo. — Warszawa, 2008. — S. 164.

⁵⁴ *Link-Lenczewski A.* Poniatowski (Ciołek Poniatowski) Stanisław // PSB. — T. XXVII. — S. 471–481. Метрика шлюбу цієї пари збереглася в костелі св. Хреста.

⁵⁵ *Id.* Poniatowska z Czartoryskich Konstancja // PSB. — T. XXVII. — S. 409–411; *Wróbel-Lipowa K.* Op. cit. — S. 107.

⁵⁶ *Zielińska Z.* Poniatowski Kazimierz // PSB. — T. XXVII. — S. 444–453.

⁵⁷ *Rostworowski E.* Poniatowski Andrzej // PSB. — T. XXVII. — S. 412–420.

⁵⁸ *Zielińska Z.* Poniatowski Michał Jerzy // PSB. — T. XXVII. — S. 455–471.

⁵⁹ *Prokop K.R.* Op. cit. — S. 155–156.

⁶⁰ LD 1709–1774, арк. 78. Дату народження Теодора нам не вдалося встановити на основі святохресних метрик.

⁶¹ Archiwum m. st. Warszawy, Zbiór Walerego Przyborowskiego, t. VI: W. K. Z., Kościół św. Krzyża, s. 207.

⁶² LD 1709–1774, арк. 193.

⁶³ *Michalski J.* Poniatowski Stanisław // PSB. — T. XXVII. — S. 481–487.

⁶⁴ *Zielińska Z.* Poniatowski Kazimierz. — S. 451.

⁶⁵ *Michalski J.* Lubomirski Stanisław // PSB. — T. XVIII. — S. 53–56.

⁶⁶ *Id.* Lubomirska z Czartoryskich Izabela (Elżbieta) // PSB. — T. XVII. — S. 625–629; *Majewska-Maszowska B.* Mecenat artystyczny Izabelli z Czartoryskich Lubomirskiej 1736–1816. — Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1976. — S. 18.

⁶⁷ PSB. — T. XVIII. — S. 56; *Zielińska T.* Poczet polskich rodów arystokratycznych. — Warszawa, 1997. — S. 142–143; *Majewska-Maszowska B.* Op. cit. — S. 20, 21, 35, III: Tablica sukcesorów Izabelli z Czartoryskich Lubomirskiej.

⁶⁸ LB 1758–1765, арк. 142 зв; LD 1709–1774, арк. 187 зв.

⁶⁹ *Łysiak-Łątkowska A.* Op. cit. — S. 191.

⁷⁰ *Lech M.J.* Lubomirski Aleksander Jakub // PSB. — T. XVIII. — S. 1–2.

⁷¹ *Ibid.* — S. 1; *Zielińska T.* Op. cit. — S. 145.

⁷² LB1723–1733, арк. 52 зв; LD 1709–1774, арк. 38 зв; LD 1709–1733, арк. 43.

⁷³ Акти цивільного стану за 1852 р. у Державному архіві Варшави (далі — APW) відсутні; присвячений їй некролог був уміщений через чотири місяці після її смерті; у ньому повідомляється, що її поховали в костелі 6 березня 1852 р. (Nekrologi «Kuriera Warszawskiego» 1821–1939. — Warszawa, 2004. — T. II: 1846–1852 / Oprac. A.T. Tyszka. — S. 362–363, № 9249). Євгеніуш Адольф Любомірський, син Євгеніуша та Марії з Чапських, політичний і економічний діяч, після смерті першої дружини одружився з Ружою, донькою Анджея та Ружи Замоїських, з якою мав шестеро дітей, див.: *Beiersdorf O.* Lubomirski Eugeniusz // PSB. — T. XVIII. — S. 8–9.

⁷⁴ APW, ASC św. Krzyż, 1859, nr aktu 1756, від 17 sierpnia 1859: померла княгиня Ізабелла, донька князя Єжи Генрика й графині Цецилії Замоїської, близько 1.00 год. над ранок, у віці дев'яти місяців, народжена в Дрездені. Її батько Єжи Генрик (1817–1872) був галицьким політиком, пшеворським ординатом, сином князя Генрика (1777–1850) і княжни Терези Чарторійської (1758–1868), а мати — графиня Цецилія Замоїська (1831–1904), донька Анджея та Ружи Замоїських, похованих у тій самій крипті: *Tyrowicz M.* Lubomirski Jerzy Henryk, // PSB. — T. XVIII. — S. 25–26.

⁷⁵ *Ibid.* — S. 26; *Zielińska T.* Op. cit. — S. 154.

⁷⁶ *Tyrowicz M., Zdrada J.* Lubomirski Andrzej // PSB. — T. XVIII. — S. 2–4; *Zielińska T.* Op. cit. — S. 154.

⁷⁷ *Zdrada J.* Lubomirski Kazimierz // PSB. — T. XVIII. — S. 30–31; *Zielińska T.* Op. cit. — S. 154–155.

⁷⁸ LD 1709–1774, арк. 55 зв. Інформацію про самовбивство Юзефа див.: *Rachuba A. Sapieha Michał Józef* // PSB. — Т. XXXV. — S. 110.

⁷⁹ Сапєги мали ще сина Бенедикта Августа (помер 20 червня 1730 р.), старосту мельницького, див.: *Rachuba A. Op. cit.* — S. 110.

⁸⁰ LB 1701–1729, арк. 132 зв.

⁸¹ *Rosner A. Mniszech Michał Jerzy Wandalin* // PSB. — Т. XXI. — S. 480–484.

⁸² Донька Яна Якуба Замойського, любельського воєводи, та Людвіки з Понятовських, сестри короля, у першому шлюбі дружина Вінцентія Потоцького, див.: *Wereszycka H. Mniszchowa z Zamoyskich 1. v. Potocka Urszula* // PSB. — Т. XXI. — S. 457–458.

⁸³ Син народжений 7 січня 1794 р. у Вишнівці, навчався в Кременці, був членом судової освітньої комісії, колекціонером національних пам'яток та бібліофілом, який, вірогідно, залишив рукопис продовження гербовника Каспера Несецького. Помер у травні 1846 р. у Вишнівці, див.: *Rosner A. Op. cit.* — S. 483.

⁸⁴ LM 1775–1801, арк. 52.

⁸⁵ *Ibid.*, арк. 77.

⁸⁶ *Ibid.*, арк. 77 зв.

⁸⁷ *Ibid.*, арк. 83.

⁸⁸ *Petryk L. Op. cit.* — S. 133.

⁸⁹ LM 1775–1801, арк. 66 зв. Інформацію про смерть та поховання Томаша Чапського див.: *Gazeta Warszawska.* — 1784, 24 marca. — № 24; 27 marca. — № 25. Відомості про Томаша Чапського та його родину див.: *Walczak E. Kariera rodu Czapskich w XVI–XVIII wieku* // *Rocznik Gdański.* — 1996. — Т. LVI. — Z. 1. — S. 65–85. Монографію Т. Чапського в електронній версії опублікувала: *Bielska M. Buntownik z wyboru — Tomasz Czapski, starosta knyszyński (1740–1784).* — Białystok, 2007 (машинопис магістерської праці) http://pbc.biaman.pl/Content/3506/martyna_bielska.pdf (вхід 15 вересня 2008 р.).

⁹⁰ *Gazeta Warszawska.* — 1774, 22 czerwca. — № 50. 19 червня того ж року в костелі св. Хреста Томаш Чапський із Бенкова, книшинський староста, організував свій дружині Марії з Чапських, у першому шлюбі Полоцькій, у другому — Чапській, урочисте поховання.

⁹¹ *Bielska M. Op. cit.* — S. 65.

⁹² LM 1775–1801, арк. 11 зв.

⁹³ Станіслав Малаховський був похований у костелі св. Хреста. З огляду на розміри замовленого в Римі надгробку, він знаходився не в костелі, а на кафедрі св. Яна, див.: *Badach A. O pomniku Stanisława Małachowskiego w katedrze warszawskiej* // *Kronika Warszawy.* — 1999. — № 3–4. — S. 163.

⁹⁴ LM 1775–1801, арк. 98 зв.

⁹⁵ *Bielska M. Op. cit.* — S. 64. Марію Уршулу Радзивиллівну видано 1803 р. заміж за генерала Вінцентія Красінського. Вона була матір'ю поета Зигмунта Красінського.

⁹⁶ Марисенька Собеська була вагітна кільканадцять разів, див.: *Skrzypietz A. Op. cit.* До інших висновків дійшла: *Liedke M. Z badań nad prokreacją magnaterii Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku* // *Przeszłość Demograficzna Polski.* — 2010. — Т. XXIX. — S. 7–27. Згідно з авторкою, у XVI–XVIII ст. у родинах Радзивиллів, Сангушків, Ходкевичів кількість усіх народжених дітей складала 321, у середньому 2,8 дитини на пару. Натомість середня кількість дітей, які доживали дорослого віку, складала близько двох дітей (1,98) на родину. Вважаємо, що відповідна джерельна база (спогади, листи, заповіти й генеалогічна література; відсутність парафіяльних метрик) спричинила суттєве заниження демографічних показників.